

Axiológia mindenekfelett?

Előbb egy kis filológia

Magyarra nehezen lefordítható címe van Ludwig Grünberg nemrég megjelent könyvének*, amelynek kapcsán e sorok íródtak. A román filozófiai, esztétikai, etikai publicisztika szívesen használja — mert teheti — a francia *condition humaine* szó szerinti fordítását; André Malraux világhírű regényének magyar átültetése viszont *Emberi sors* címmel jelent meg, pedig a *La condition humaine* semmiképpen sem utal a sorsra. A francia *condition*, a román *condiție* legegyszerűbb, legkézenfekvőbb fordítása: feltétel; annak viszont, hogy „az emberi feltétel”, magyarul semmi értelme sincs. A francia kifejezés vitathatatlan stiláris értékét sajátos, összetett jelentése adja: a *condition humaine* — nézetünk szerint — elsősorban az emberi *létfeltételeket* célozza, azokat, amelyek között az embernek élnie és emberségét bizonyítania kell; felhívja a figyelmet ugyanakkor az ember *helyzetére* létfeltételei közepette, szociológiai szakkifejezéssel élve: *státusára*, mégpedig *ontológiai* — a világmindenségben elfoglalt — és *társadalmi* státusára, a társadalmi viszonyok konkrét rendszerében elfoglalt helyzetére s az ebből fakadó és ehhez kapcsolódó szerepére; ezek mellett, ezek alapján azonban utal az *emberi méltóságra*, az ember *értékeire* is. Valamelyest sűrítve: a kifejezésnek kétféle komponense van, ontológiai-szociológiai és axiológiai-antropológiai-etikai komponense.

Egy kis eszmetörténet

A *condition humaine*-re összpontosított elméleti vizsgálódás a jelenkori filozófia sajátossága; az emberközpontú bölceletnek két és félezer éves története van. Ha különösnek tűnik is első pillantásra, mégis mindkét állítás igaz. Fontos, hogy egyik igazság ne homályosítsa el a másikat.

Az ember problematikája jelen volt a filozófiai gondolkodás kezdetén, és a bölcelettörténet egyetlen fontos állomásán sem szűnt meg az eszmék egyik küzdőtere lenni. Majdnem minden nagy filozófus nyilatkozott az élet értelméről, foglalkozott az emberi élet értékeivel, és fellépett az emberi méltóság védelmében — másban és másban látva e méltóság meghatározóit. Persze, a különböző gondolkodók nem szenteltek valamennyien egyenlő figyelmet ezeknek a kérdéseknek: egyes filozófiai rendszerekben túlsúlytal jelentkezett a külvilág megértésére való törekvés, másokban pedig a szubjektum létkérdései háttérbe szorították a lét- és

* Ludwig Grünberg: *Axiologia și condiția umană*. Editura politică. București, 1972.

ismeretelméleti vizsgálódásokat. E létkérdések főleg egy ősi és mindig rendkívül fontoságú filozófiai diszciplína keretén belül fogalmazódtak meg elméletileg, nevezetesen az etikában, ezenkívül azonban az esztétikai, a politikai, a jogbölcseleti, a történetfilozófiai elméletekben is.

A modern és különösen a jelenkori bölcseleti gondolkodás fejlődésében csakúgy, mint a modern tudományosság minden területén, hatalmas jelentőségű az egyre fokozódó szakosodás, amely az egykor majdnem egységes eszmerendszert sokasodó szak-, illetve részdiszciplínákra bontja. E belső differenciálódás során jelennek meg viszonylag önálló diszciplínákként, a múlt század második felétől kezdve, az axiológia, a filozófiai antropológia, a kultúrfilozófia. Századunkban a *condition humaine* egyre parancsolóbban hívja magára a felelősséggel gondolkodó elmék figyelmét, s ez nem is lehet meglepő egy világtrend valóságának, egy forradalmasodó világnak, egy precedens nélküli tudományos-műszaki forradalomnak a korában, amikor az emberi létfeltételek mélységesen átalakulnak, amikor az emberi méltóságot rettentő veszélyek fenyegetik, amikor az értékek rendjét újra és újra meg kell határozni. Csakhogy: az új diszciplínák nem teljesen üres telekre építkeztek, hanem jórészt régi kérdéseket fejtegettek tovább, a szakosított és rendszeres megközelítés útján, szakszerűen kimunkált eszközökkel. A *condition humaine* nem korunkban vált problematikusá; mindig az volt, lényegéhez tartozik, hogy problematikus legyen. Korunk új és sajátos kérdéseket vet fel — de ezek ugyanakkor a múltban is gyökereznek.

Valóságos forradalmat a gondolkodásban sohasem egy új kifejezés — ha mégoly frappáns is! — lanszírozása jelent, nem is egy új elméleti diszciplína megalapítása. A filozófiában általában a létező, többé-kevésbé ismert — rendszerint rég ismert — kérdések újszerű megfogalmazása és főleg új megoldása hoz gyökeresen újat.

Ezek után, a könyvről

Ludwig Grünberg munkája tagadhatatlanul érdekes olvasmány azok számára, akik a mai filozófiai irányzatok iránt érdeklődnek. Esszéisztikus előadásmódja élénk gondolkodást kóztat, és olvasóját is rávezeti a gondolkodásra; ez kétségtelenül erénye — mondhatnánk: természetesen erénye — egy jó filozófiai könyvnek. Könnyedén kezelt, gazdag ismeretanyagra támaszkodik, de nem csupán információt nyújt olvasójának: sajátos nézetet fejt ki, és szuggesztíven adja elő. Éppen ez erénye révén elméleti konstrukciója kérdéseket vet fel, amelyek további reflexiókra készítetik az olvasót.

Szerzőnk számára — amint az nem csupán egyes megfogalmazásokból, könyvének első sorától kezdve, de annak egész szelleméből is világosan kitűnik — a filozófia lényege az axiológiai elmélkedésben rejlik, az értékelmélet a filozófia egyetlen és tulajdonképpen foglalatossága, mivel „a filozófiai meditáció egyetlen és állandó témája a *condition humaine*”, ez pedig axiológiai jellegű.

Szerzőnk — mint minden szerző, aki komolyan veszi önmagát — tárgyának bajnoka: az axiológia fontoságának, sőt elsőrendű fontoságának elismerése mellett tör lándzsát. Hevesen hadakozik az axiológia kárára megnyilvánuló redukcionista álláspontok ellen: az értékek világának sajátosságait nem lehet más területek ismerveire redukálni, az axiológiai nézőpontot nem szabad más nézőpontokkal helyettesíteni. Szeretnők hangsúlyozni: ezt az antiredukcionista magatartást alapvetően helyeseljük. Csak ezen az alapon lehet az axiológiának mint viszonylag önálló filozófiai diszciplínának létjogosultságát megvédeni.

Csakhogy Grünberg könyvében egy ellentétes jelű, ám a meghaladott vagy meghaladni vágyott dogmatikus egyoldalúságnál nem kevésbé merev és intoleráns redukcionista álláspont jelentkezik. Az axiológia mellőzése ellen fellépve, végeredményben pán-axiológizmust hirdet. Ezzel pedig, nézetünk szerint, nem tesz jó szolgálatot az ügynek. Vajon egy téma, egy diszciplína, egy nézőpont jogosultságának és fontosságának akkreditálására más témák, diszciplínák, nézőpontok diszkreditálásánál egyéb lehetőség nem kínálkozik?

Az itt jelentkező redukcionizmussal többszörösen nem érthetünk egyet. Elsősorban azzal a gondolattal, hogy a filozófia csupán vagy elsősorban a *condition humaine*-nel foglalkozó elmélkedés lenne. Az ontológiának és gnoszeológiának — az általános lét- és ismeretelméletnek — már nem lenne önálló létjogosultsága? Persze a lételmélet, de még az ismeretelmélet sem foglalkozik, szigorú értelemben, a *condition humaine*-nel, bár természetesen csakis az emberi elme alkot lételméletet — bármi elméletet —, s ha megismerésről beszélünk, nem lehet másról szó, mint a világnak s önmagának az ember által való megismeréséről. Grünberg szerint az axiológiai problematika „központi helyet“ foglal el a *marxista* filozófiában, mégpedig azért, mert az anyagelvű monizmus „nem redukálja a valóságot az öntudatlan tárgyak néma és egysíkú létezésére, hanem beleérti az értelmet, célt [sensul] és az értéket“. Csakhogy az idézett gondolat éppen hogy *nem* sajátja a materialista filozófiának, amelynek elemi és lényegi tétele szerint a tárgyi valóság független a tudattól, és önmagában sem valamilyen célja, sem értelme nincs. Ellentétben áll egyébként ez az állítás magának a szerzőnek más helyeken kifejtett és *helytálló* axiológiai tételével, miszerint a külső valóság tárgyai nem önmagukban értékek, csupán mint az emberi alkotás eredményei és csupán bizonyos emberi szubjektivitással való viszonyukban válhatnak értékke. Ami axiológiai viszonylatban helyes, tarthatatlanná válik, mihelyt *általános* filozófiai elvként hirdetik. Az érték csak az objektum és szubjektum viszonyában jelentkezik. Az objektum azonban önmagában létezik, mindenféle szubjektivitástól és értékeléstől függetlenül. Ilyen minőségében vizsgálat tárgyává tenni — legkevésbé sem haszontalan dolog; a bölcselettörténet egyik fő irányát — azt, amelyik a tudományokhoz, a tudományos megismerés fejlődéséhez kapcsolódik, amelyik a külső világot, a természetet, a társadalmat, az univerzumot egységesen felfogni, magyarázni igyekszik, amelyik világnézetet alakít ki — nem lehet kiiktatni a mai filozófiából, éppen ma, amikor — a tudományos forradalom korában — nagyobb szükség van rá, mint valaha, ha nem akarunk a részismeretek tengerében elsüllyedni. Az emberi szellem nem csupán önmaga felé fordul: az ember érdeklődése az objektum — gyakorlati és megismerő tevékenységének objektuma — iránt éppúgy hozzátartozik ember-mivoltához, mint az önmegismerésre való törekvése. S még akkor is, amikor önmaga megismerésére tör, az emberi szellem nem csupán „mint szellem“ ismeri meg önmagát, mert az emberi lény hús-vér, természeti és társadalmi produktum, s nem is csupán eszmékkel táplálkozik. Nem lehet — semmi esetre sem lehet materialista elven — az ember ontológiai státusát ontológiai megalapozás nélkül felmérni.

Az értéktan értékét túllícitálva, szerzőnk egyébként olyan kijelentésekre ragadtatja magát, amelyek tényleges értelme feltételezhetően meghaladja szándékait. Szerinte a filozófia csupán a XIX. század második felében fedezte fel az értékek irreducibilis világát, ekkor és ezáltal talált rá végre sajátos tárgyára; ez a felfedezés a marxizmuson kívül történt, következésképpen a modern gondolkodásban végbement nagy forradalmi változást éppen a múlt század idealista axiológiai felfogásai hozták.

Nemcsak hogy a filozófia nem redukálható az axiológiára, de az utóbbi sem meríti ki önmagában a *condition humaine* rendkívül bonyolult kérdéskörét, nem

lehet ezt az axiológia számára kizárólagos vadászterületként kisajátítani. Mint mondtuk, az emberi méltóság problematikája mindig elsősorban etikai problematika képeben jelentkezett; az önálló etikai vizsgálódás irreduktibilitása mellett érvelni szükségtelen. Az etikán kívül azonban az axiológiánál nem kevesebb jogosultsággal foglalkoznak az ember problematikájával, viszonylag önálló diszciplínákként, a filozófiai antropológia és kulturológia. Ezek helyéről és szerepéről a marxista ihletettséű társadalom- és humántudományok sorában sok vita folyt az utóbbi években a külföldi és a hazai fórumokon; létjogosultságuk ma már aligha tagadható. Az axiológia fejlődését nem ezek bekebelezése, hanem a nézőpontok elhatárolására épülő együttműködés segíti elő.

Végül, de nem utolsósorban, a *condition humaine* vizsgálata semmi esetre sem lehet kielégítő a szociológia hozzájárulása nélkül, mert — mint mondtuk — a *condition humaine* fogalmához hozzátartozik az ember társadalmi státusa is, mivel az ember lényegileg társadalmi lény. Ez utóbbi megállapítás szerzőnk szövegében is többször előfordul, anélkül azonban, hogy következményei kibontakoznának. Az ember társadalmi lény, tehát az ember társadalmi státusa mindig konkrét emberek státusa egy konkrét társadalomban, amelyet spekulatív módon levezetni nem lehet, hanem tudományos vizsgálódás során kell megállapítani. A szerző gyakran hivatkozik Marx lényeges hozzájárulására a „modern“ axiológia egyes elemeinek kidolgozásához, de nem fejt ki azt az alapvető gondolatot, hogy Marx hozzájárulása a társadalom és a történelem materialista értelmezésére épül, amelyből természetszerűleg szociológiai kiindulópontú értékelmélet fakad: sem az értékek eredetét-gyökereit, sem keringésüket a társadalom véredényeiben, sem elsajátításukat egy adott csoport vagy egyén által nem lehet szociológiai megalapozás nélkül tudományos igénnyel vizsgálni; az értékelések, az értékítéletek, a preferenciális választások kritériumai sem nélkülözhetik, objektív támasztékként, a konkrét társadalmi körülményekre való vonatkoztatást. Egyszóval: a specifikusan szociológiai nézőpont, amely a társadalom egészének strukturális-dinamikai leképezésére törekszik, elengedhetetlen eleme a *condition humaine* valóban modern, a mai tudományosság szintjén történő megközelítésének.

Nem axiológia mindenekfelett, hanem axiológia — mindezek mellett, mindezekkel együtt.

Roth Endre

Kovács Géza: Auróra lányai

